

bie. Reformą dla reformy. Z historii Kościoła zaczerpnąć możemy przykłady takiego zjawiska. Np. w XVIII w. odnajdziemy prawie dosłownie wszystkie elementy współczesnej odnowy liturgii. Zdziwi nas wysoki stopień podobieństwa pomiędzy tym, co działo się wówczas, a dniem dzisiejszym. Wiadomo, że epoka oświecenia posiadała swój ruch liturgiczny. Dążono do uproszczenia liturgii, likwidowano kult świętych, kult relikwii, zabiegano o wprowadzenie języka ojczystego itp. Jeżeli wysiłki te nie osiągnęły skutku, to przede wszystkim dlatego, że izolowano reformę liturgiczną od odnowy całego życia Kościoła.

W ramy funkcji krytycznej wchodzi także problem tłumaczeń. Winny one być nie delatynizacją czy przekładem z języka na drugi, ale inkulturacją w oparciu i na podstawie wydanych dokumentów Kościoła powszechnego i rodzimej kultury.

Kończąc chciałbym stwierdzić, że w dalszym ciągu stoi przed chrześcijaństwem, także w Polsce, zadanie relektury dokumentów soborowych, w szczególności Konstytucji o Liturgii, Konstytucji o Kościele i Konstytucji o obecności Kościoła w świecie współczesnym, by dotrzeć do najgłębszych zamierzeń Kościoła w odniesieniu do odnowy liturgii. Liturgika natomiast winna inspirować, co się już częściowo dokonuje, odnowę liturgiczną teologicznie — teologia liturgii; od strony duchowości — teologia duchowości liturgicznej, oraz od strony zakorzenienia odnowy w kulturze rodzimej — teologia pobożności ludowej, liturgia a inkulturacja.

Mimo pewnych niepowodzeń odnowa liturgii i w swoich początkach była i jest dziełem Ducha Uświęciciela. Nadal prowadzi ją Duch Pański ku realizacji *doxa tou Theou* w skomplikowanej rzeczywistości naszego stulecia.

Poznań—Warszawa

KS. BOGUSŁAW NADOLSKI TChr

Ks. Helmut Sobeczko

PRACE KOMISJI LITURGICZNEJ EPISKOPATU POLSKI NAD REALIZACJĄ KONSTYTUCJI LITURGICZNEJ W POLSCE W LATACH 1963—1975

Zaprogramowana przez Konstytucję liturgiczną II Soboru Watykańskiego reforma i odnowa liturgiczna musiała być wprowadzana i realizowana w Kościołach lokalnych. Zadanie to spoczywało przede wszystkim na miejscowej Hierarchii, zwłaszcza na krajowych Episkopatach.

Po dwudziestu latach możemy zatem postawić pytanie: jak zadanie to realizował Episkopat Polski, a zwłaszcza jego organ, jakim jest Komisja Liturgiczna Episkopatu?¹ Na postawione pytanie dziś jeszcze trudno o jednoznaczną i w pełni obiektywną odpowiedź, gdyż proces posoborowej odnowy liturgicznej w Polsce trwa nadal i daleko jeszcze do jego ukończenia. Ponadto brak jeszcze dokładnej analizy i badań w parafiach. Dopiero w oparciu o te wyniki możliwe będą podsumowania i ogólne oceny.

W niniejszym artykule pragniemy przynajmniej w części odpowiedzieć na postawione wyżej pytanie. Ze względu jednak na bogaty materiał źródłowy i rozległą problematykę temat trzeba zacieśnić czasowo do pierwszych dwunastu lat wprowadzenia Konstytucji liturgicznej przez Episkopat Polski, to jest do lat 1963—1975. Tym bardziej iż były to najbardziej trudne i odpowiedzialne lata pracy Komisji Liturgicznej Episkopatu. Ponadto okres ten obejmuje lata przewodniczenia Komisji przez bpa Fr. Jopa².

Właściwa ocena dokonań Komisji Liturgicznej Episkopatu uzależniona jest od poznania możliwości i warunków pracy samej Komisji. Dlatego pragniemy najpierw przedstawić strukturę organizacyjną i skład osobowy (p. 1), a następnie zależność Komisji od Episkopatu (p. 2), co pozwoli nam na pełniejszą ocenę możliwości i podjętych prac nad realizacją w Polsce postanowień Konstytucji liturgicznej (p. 3).

1. STRUKTURA ORGANIZACYJNA I SKŁAD OSOBOWY KOMISJI LITURGICZNEJ EPISKOPATU DO ROKU 1975.

Przy Episkopacie Polskim istniała już w okresie międzywojennym prawdziwa Komisja Liturgiczna, której głównym zadaniem było ujednoczenie porozbiorowych odrębności obrzędowych³. Podobna Ko-

¹ Mimo oficjalnej nazwy: Komisja Liturgiczna Episkopatu Polski do spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego, zastosowano formę skróconą: Komisja Liturgiczna Episkopatu.

Inne skróty: KPE — Konferencja Plenarna Episkopatu Polski;

KLE — Komisja Liturgiczna Episkopatu;

WUDO — Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej, miesięcznik wyd. przez Kurię Diec. w Opolu.

² Obszerniej na temat działalności liturgicznej bpa Fr. Jopa por. H. J. Sobeczko, *Il processo d'introduzione della riforma liturgica in Polonia nei primi anni dopo il Concilio Ecumenico Vaticano II con particolare riferimento all'attività liturgica del vescovo Francesco Jop (1897—1976)*, Roma 1980, pp. 207.

³ Na zjeździe Episkopatu Polski w dniu 26 VIII 1919 w Gnieźnie powołano czteroosobową komisję liturgiczną, powiększoną o dalsze cztery osoby na Konferencji Biskupów w Częstochowie (21—25 VI) w 1922. Komisja ta pod przewodnictwem abpa A. Nowowiejskiego opracowała nowy rytuał, który został wydany drukiem w Katowicach w 1927. Główne prace wykonał płocki liturgista ks. J. Michalak, por. tenże, *Nowy Rytuał Polski*, „Ateneum Kapłańskie” 19 (1927) 421—432. W okresie międzywojennym

misja działała również po roku 1945. Może ona poszczycić się sporymi osiągnięciami, zwłaszcza opracowaniem nowego rytuału i Proprium Poloniae do mszału i brewiarza ⁴.

Wyjątkowo ważne znaczenie w realizacji posoborowej odnowy liturgicznej przypisuje krajowym Komisjom liturgicznym Konstytucja liturgiczna ⁵. Cele i zadania takiej komisji szczegółowo precyzuje pierwsza instrukcja wykonawcza *Inter oecumenici* ⁶. Natomiast zakres uprawnień określa Konferencja Episkopatu.

Zgodnie ze Statutem Konferencji Episkopatu Polski członków każdej komisji, w tym również liturgicznej, oraz przewodniczącego komisji, powołuje Konferencja Plenarna Episkopatu na okres pięciu lat ⁷.

W roku uchwalenia Konstytucji liturgicznej (4 XII 1963) Komisja Liturgiczna Episkopatu Polski liczyła sześciu członków, w tym czterech biskupów i dwóch kapłanów (diecezjalny i zakonny) ⁸, natomiast pod koniec omawianego okresu (rok 1975) było już dwunastu członków (5 bpów i 7 kapłanów, z tego 4 zakonnych) ⁹. Aktualnie Komisja liczy 16 członków (6 bpów i 10 kapłanów).

Kandydatów na członków komisji może zasadniczo proponować każdy biskup, w praktyce czyni to zwykle przewodniczący. Z zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że ówczesny przewodniczący, bp Fr. Jop z Opola, przy najbliższej okazji zaproponował na posiedzeniu plenarnym Konferencji Episkopatu na członków dwóch specjalistów liturgii. Na członkostwo jednego z nich nie wyraził zgody jego właściwy biskup Ordynariusz ¹⁰.

Bp Fr. Jop, jako przewodniczący, nie był zwolennikiem zbyt licznej komisji, o czym pisał w liście do sekretarza Episkopatu: „Moim zdaniem Komisja nie powinna się składać ze zbyt dużej ilości człon-

Komisja ujednoliciła ponadto niektóre śpiewy (ostateczną redakcję zlecono ks. Gieburowskiemu w Poznaniu), czytania mszalne na niedziele i święta oraz inne teksty liturgiczne, a także opracowała porządek nabożeństw z okazji uroczystości państwowych.

⁴ *Officia Propria Dioecesis Poloniae*, pars I—II, Wyd. Marietti, Torino 1965; *Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano Ecclesiae Poloniae adaptato*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1963; por. T. Zakrzewski, *Jak się tworzył Rytuał dla Polski po wojnie?*, maszynopis, Akta KLE, VII b.

⁵ KL 22.

⁶ Instr. Kongr. Obrzędów z 26 IX 1964, n. 4.

⁷ Statut Konferencji Episkopatu Polski, art. 15.

⁸ Do KLE należeli biskupi: Fr. Jop, J. Bieniek, A. Wronka, S. Jakiel, oraz księża: J. Adamecki (Włocławek) i Fr. Małaczyński OSB (Tyniec), por. Prot. KLE, 15 II 1962.

⁹ Biskupi: Fr. Jop, A. Wronka, S. Jakiel, P. Gołębiowski, T. Szwagrzyk; kapłani: Fr. Małaczyński OSB, W. Schenk, J. Zalewski, B. Kosecki, P. Galiński OSB, L. Balter SAC, E. Szymanek TCh, por. Prot. KLE, 14 II 1974.

¹⁰ Jednym z zaaprobowanych kandydatów był ks. prof. W. Schenk, por. Fr. Jop, *Notatki z prac KLE*, z. I, 6.

ków. Wystarczy mniejsza liczba, byleby to były osoby aktywne, chętnie pracujące i biorące udział w zebraniach”¹¹.

Aby jednak podołać wciąż narastającym zadaniom, w zamiarach przewodniczącego było nie tyle powiększenie ilości członków komisji, ile jej rozudowa na wzór rzymskiego „Consilium ad exsequendam Constit. de s. Liturgia”, w którego posiedzeniach bp Jop brał udział. W naszych warunkach polskich chodziło o powołanie tzw. konsultorów z wszystkich ośrodków kraju, a zwłaszcza z ważniejszych ośrodków liturgicznych. Mocno liczył na ośrodek Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wyłonieni konsultatorzy, podzieleni na poszczególne zespoły robocze, opracowywaliby potrzebne materiały liturgiczne, a przede wszystkim tłumaczenia nowych ksiąg liturgicznych. Projekt ten przedstawił bp Jop Konferencji Episkopatu w specjalnym liście do sekretarza Episkopatu¹². Plan ten z różnych przyczyn nie doczekał się jednak realizacji.

Powyższy projekt przewodniczący starał się następnie zrealizować w sposób zmodyfikowany. W niektórych sprawach zapraszał na posiedzenia Komisji ekspertów w charakterze konsultorów¹³, a do prac nad tłumaczeniem nowych ksiąg liturgicznych powołał pięć ośrodków w większych miastach uniwersyteckich, o czym szczegółowiej w następnych punktach artykułu.

W omawianym okresie skład Komisji tworzyli: przewodniczący, sekretarz i członkowie. Komisja nie posiadała wówczas własnego statutu lub regulaminu zatwierdzonego przez Konferencję Episkopatu. Pracowano w oparciu o „modus agendi”, opracowany przez przewodniczącego, uzupełniany konkretnymi potrzebami i okolicznościami.

Celem pełniejszej oceny i ukazania dokonań Komisji przedstawimy wpieryw jej skład osobowy ze szczególnym omówieniem osób już zmarłych.

a) Przewodniczący Komisji — bp Franciszek Jop (1897—1976).

Święcony na kapłana w Sandomierzu 29 VIII 1920. Studia specjalistyczne z prawa kanonicznego na Uniwersytecie Gregoriańskim odbył w latach 1919—1922. Już jako student interesował się liturgią, o czym świadczy dobrowolne zapisanie się na roczny kurs liturgiczny, zorganizowany po raz pierwszy na Gregorianie w roku akad. 1920/21. Po powrocie do Sandomierza został wykładowcą prawa kanonicznego

¹¹ List z 4 VII 1974, Arch. KLE, VIII.

¹² Tamże, List z 22 IX 1972.

¹³ Przykładowo na posiedzenie KLE 19 I 1965 zostali zaproszeni: bp J. Pietraszko (Kraków) i księża: Fr. Macharski, W. Schenk, W. Swierzański, S. Czerwik, K. Gaworski, R. Michałek i J. Charytański SJ, por. Prot. KLE, 19 I 1965, I, 11.

(1922—1946) oraz liturgiki (1922—1925) w miejscowym Seminarium Duchownym¹⁴.

Konsekrowany na biskupa 19 V 1946, wikariuszem generalnym i biskupem pomocniczym sandomierskim był w latach 1946—1952, następnie został wikariuszem kapitulnym archidiecezji krakowskiej (1952—1956). Przez dwadzieścia lat był z kolei ordynariuszem diecezji opolskiej (1956—1976)¹⁵.

Członkiem Komisji Liturgicznej Episkopatu został mianowany w 1951 r., a jej przewodniczącym był przez 13 lat (1962—1975)¹⁶. Był to najbardziej intensywny pod względem liturgicznym okres. Na własną prośbę został zwolniony z obowiązków przewodniczącego Komisji w roku 1975¹⁷.

Do najważniejszych obowiązków przewodniczącego należało:

- udział i prace w rzymskim „Consilium ad exsequendam Constitutionem de S. Liturgia”, na forum tym przewodniczący reprezentował Episkopat Polski i przedkładał jego postulaty i opinie odnośnie do powstających ksiąg liturgicznych i zawartych w nich rozwiązań¹⁸;
- referowanie spraw liturgicznych na posiedzeniach plenarnych Konferencji Episkopatu, przygotowywanie — z pomocą Komisji — dokumentów Episkopatu dotyczących liturgii¹⁹;
- kierowanie pracami Komisji, zwłaszcza koordynowanie prac nad przekładami łacińskich tekstów liturgicznych;
- zwoływanie i przewodniczenie posiedzeniom Komisji Liturgicznej, jakie odbywały się zwykle dwa razy w roku²⁰.

¹⁴ Por. W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Sandomierzu (1820—1970)*, „Prawo Kanoniczne” 15 (1977) n. 3—4, 110—117; tenże, *Działalność biskupa Fr. Jopa w Sandomierzu*, „Kronika” 70 (1977) 161—179.

¹⁵ Por. J. Kuś, *Biskup Fr. Jop jako wikariusz kapitulny w Krakowie (1952—1956)*, „Studia Teol.-hist. Śląska Op” 1979, t. 6, 35—44; H. Sobeczko, *Życie i działalność biskupa Fr. Jopa w Opolu*, tamże, 45—88.

¹⁶ Przewodniczącym KLE został wybrany 10 I 1962, Prot. 70 KPE, 5.

¹⁷ Prośbę o zwolnienie wniósł już na KPE 26—27 XI 1974, powody swojej decyzji wyjaśnia w liście do Sekr. Episkopatu z 4 VII 1975, obowiązki przewodniczącego pełnił do marca 1975, por. Prot. 147 KPE, 11—12 III 1975, 12—13.

¹⁸ Por. H. Sobeczko, *Il processo d'introduzione della riforma liturgica in Polonia*, 44—69.

¹⁹ Na uwagę zasługuje 8 listów pasterskich o liturgii: o odnowie liturg. KL z 2 IV 1964 (do wiernych); o KL z 2 IV 1964 do kapłanów; o pierwszym etapie wpraw. KL z 27 I 1965 (do wiernych); o instr. *Inter Oecumenici* z 27 I 1965 do (kapłanów); o nowej dyscyplinie pokutnej z 17 X 1966; o mszale ołtarzowym i j. narodowym z 16 IX 1968; o kulcie Świętych i nowym Kalendarzu z 29 VI 1969 oraz o nowych obrzędach chrztu dzieci z 6 IX 1972, por. Listy pasterskie Episkopatu Polski (1945—1974), Paryż 1975, 339—349, 383—386, 449—452, 529—531, 710—713.

²⁰ W latach 1962—1975 odbyło się 25 posiedzeń KLE, por. Prot. KLE.

b) *Sekretarz Komisji — O. Franciszek Małaczyński OSB.*

Benedyktyn z opactwa Tynieckiego, ur. w 1920, studia specjalistyczne odbył na Instytucie Liturgicznym S. Anselmo w Rzymie²¹. Sekretarzem Komisji był przez cały omawiany tu okres, obowiązki te pełni do dziś. W latach 1962—1975 na zlecenie przewodniczącego zasadnicze prace Komisji wykonywał sekretarz. Współpraca przewodniczącego z sekretarzem układała się bardzo poprawnie. Bp Jop wysoko ocenił kompetencje sekretarza i jemu zlecał prowadzenie prawie wszystkich prac związanych z ostateczną wersją tłumaczeń ksiąg liturgicznych i ich wydawaniem. O pracy tej przewodniczący wyrażał się następująco: „Prace Komisji w bardzo dużej mierze prowadzi znakomity liturgista O. dr Fr. Małaczyński” — w liście do Sekretarza Episkopatu²², a w piśmie do członków Komisji po swojej rezygnacji tak pisze: „W szczególny sposób skadam podziękowanie sekretarzowi Komisji, który ogromną większość tych prac wykonał, a dzięki swej gruntownej znajomości liturgii, zdobytej na studiach wiedzy, zdolnościom i zamięlowaniu, ma wielką zasługę w osiągnięciach Komisji”²³. Natomiast w oficjalnym liście powiadamiającym sekretarza o swojej rezygnacji bp Jop za współpracę tak dziękuje: „Bardzo gorąco dziękuje za pracę, za delikatność i uprzejmość, za wszelki trud włożony w dzieło odnowienia liturgii u nas, za prowadzenie — z ogromnym zamięlowaniem i z gruntowną znajomością liturgii — agend naszej Komisji”²⁴.

Należy tutaj podkreślić również negatywny aspekt całej sprawy. Liczne prace, które wykonywał sekretarz Komisji, aczkolwiek kompetentnie i gorliwie, przekraczały możliwości jednego człowieka. Lepsza pod tym względem organizacja pracy i wciągnięcie większej ilości specjalistów do prac redakcyjnych sekretariatu znacznie przyspieszyłoby wprowadzenie w życie poszczególnych ksiąg liturgicznych (dotyczy to zwłaszcza mszału, liturgii godzin).

c) *Członkowie Komisji Liturgicznej Episkopatu.*

Członkami Komisji Liturgicznej w latach 1962—1975 byli na ogół wykładowcy w Fakultetach Teologicznych lub Seminariach Duchownych, dotyczy to również biskupów. Nie wszyscy byli wybitnymi specjalistami liturgii. Szczegółowiej pragniemy jedynie ukazać sylwetki już zmarłych.

²¹ W roku 1965 obronił pracę doktorską na temat: *De consuetudinibus liturgicis Poloniae in Sacratissimo Triduo Christi crucifixi, sepulti, suscitati* (promotor: B. Neunheuser OSB), por. *Tesi di laurea edite ed inedite* (1962—1980), Pont. Istituto Liturgico, Roma 1980, 5.

²² Arch. KLE, t. VIII, list z 4 VII 1974.

²³ Tamże, list z 28 I 1975.

²⁴ Tamże, t. VI a, list z 2 XII 1974.

aa) Biskup Andrzej Wronka (1897—1974). Świeżony 16 VI 1918, po wojnie administrator apostolski w Gdańsku (1945—1951), konsekrowany na biskupa pomocniczego we Wrocławiu 29 XII 1957. Działalność liturgiczna: studia specjalistyczne z liturgiki w Innsbrucku (Austria), długoletni profesor liturgiki w Seminarium w Poznaniu, Gnieźnie i Wrocławiu, pionier odnowy liturgicznej w Polsce, autor licznych prac z dziedziny liturgicznej. Członek Komisji Liturgicznej Episkopatu w latach 1953—1974. W ostatnich latach życia mniej czynny ze względu na chorobę²⁵. Jego głównym polem zainteresowań liturgicznych było zgłębianie odnowy i reformy liturgicznej od strony duszpastersko-teologicznej²⁶.

bb) Biskup Juliusz Bieniek (1895—1978). Świeżony 16 VI 1918, konsekrowany na biskupa pomocniczego w Katowicach 25 VI 1937. Jako referent kurialny do spraw Księgarni Wydawniczej św. Jacka w Katowicach, przyczynił się do opublikowania przez tę Księgarnię licznych pomocy liturgicznych dla kapłanów i wiernych, które miały ogromny wpływ na rozwój ruchu odnowy liturgicznej w okresie przedwojennym i powojennym w Polsce. Tam zostały wydane rytuały z roku 1927 i 1963, oraz liczne nakłady modlitewników i mszałników liturgicznych. Członkiem Komisji Liturgicznej Episkopatu był w latach 1953—1970. Według oceny przewodniczącego bpa Fr. Jopa wnosił „cenne uwagi i wnioski podczas obrad Komisji, oparte na doświadczeniu i praktyce życiowej”²⁷.

cc) Biskup Stanisław Jakiel (1910—1983). Świeżony 26 VII 1934, konsekrowany na biskupa pomocniczego w Przemyślu 4 VIII 1957. Studia specjalistyczne odbył w Innsbrucku (Austria), gdzie doktoryzował się na podstawie pracy na temat recepcji uchwał Soboru Trydenckiego w Polsce. Posiadał także uzdolnienia i wykształcenie muzyczne, stąd do Komisji Liturgicznej wchodzi jako przewodniczący Podkomisji Muzycznej (od 1958), natomiast w latach 1976—1983 pełni funkcję przewodniczącego Komisji Liturgicznej Episkopatu, przyczyniając się do poszerzenia jej składu osobowego o nowych wybitnych specjalistów z dziedziny liturgii²⁸.

dd) Ks Jan Adamecki (1895—1972). Świeżony 28 X 1917, studia specjalistyczne odbywał we Fryburgu Szwajc., profesor liturgiki w Seminarium Włocławskim od 1928, pionier odnowy liturgicznej, współredaktor „Ateneum Kapłańskiego”, autor licznych artykułów

²⁵ Por. J. Kubicki, *Biskup Andrzej Wronka (1897—1974) jako liturgista*, maszynopis Bibl. KUL, Lublin 1976.

²⁶ Por. A. Wronka, *Liturgia na ambonie. Zasady i wskazówki*, Poznań 1933; tenże, *Nowe Modlitwy eucharystyczne*, WUDO 25:1970, 115—123.

²⁷ Arch. KLE, t. VIII, list z 24 III 1970.

²⁸ Por. S. Górecki, *Sp. biskup sufragan przemyski Stanisław Jakiel (1910—1983)*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 69 (1983) 57—63.

i opracowań liturgicznych. Członkiem Komisji Liturgicznej Episkopatu był w latach 1957—1972. Znaczny wkład pracy włożył w prace redakcyjne *Collectio Rituum* z 1963 i w tłumaczenie różnych dokumentów liturgicznych²⁹.

ee) Ks. Waclaw Schenk (1913—1982). Święcony 7 VIII 1938, studia odbył we Wrocławiu i Fryburgu, specjalistyczne na KUL. W Lublinie zdobywał kolejne stopnie naukowe do habilitacji włącznie³⁰. Od 1956 wykładał liturgikę na KUL, a w latach siedemdziesiątych również na Wydziałach Teologicznych w Krakowie i Wrocławiu oraz w Seminarium Duchownym w Nysie-Opolu. Wychowawca i promotor prac większości aktualnych wykładowców liturgii w Polsce. Jeden z największych znawców dziejów liturgii w Polsce. Autor licznych prac naukowych i publikacji liturgicznych³¹. Nigdy nie zrezygnował z pracy duszpasterskiej. Łączył teorię z praktyką jako proboszcz wielkomięskiej parafii NMP w Bytomiu (diec. opolska). Należał do przedwojennych pionierów odnowy liturgii na Śląsku. Członkiem Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski był w latach 1966—1982. Dla potrzeb Komisji opracował sporo materiałów, wnosił cenne spostrzeżenia i wnioski, często w imieniu lubelskiego ośrodka liturgicznego.

ff) Inni członkowie Komisji Liturgicznej

W omawianym okresie członkami Komisji byli ponadto: bp T. Zwagrzyk (od 1966 r.), aktualny wiceprzewodniczący Komisji; ks. B. Kosecki (od 1970); ks. E. Szymanek TChr (od 1972). Natomiast przez jedną lub więcej kadencji w skład Komisji wchodził: bp P. Gołębiowski, admin. sandomierski (od 1970), opat P. Galiński OSB (od 1970), ks. J. Zalewski (od 1970) oraz ks. L. Balter SAC (od 1970).

d) Organizacja pracy Komisji Liturgicznej

Porównując skład Komisji i jej możliwości z analogicznymi Komisjami w innych krajach wypadamy bardzo skromnie. Z zachowanych materiałów archiwalnych wyraźnie wynika, iż z ograniczonych

²⁹ Por. K. Majdański, Ks. Jan Adamecki (23 IV 1895 — 7 VII 1972), „Ateneum Kapłańskie” 79 (1972) 331—336; F. Józwiak, Ks. Jan Adamecki. Wspomnienie pośmiertne, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 56 (1973) 187—192.

³⁰ W 1956 r. obronił pracę doktorską na temat: *Kult liturgiczny św. Stanisława biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*, wydana drukiem przez TN KUL, Lublin 1959, ss. 135.

³¹ J. Kopeć CP, *Bibliografia drukowanych prac ks. prof. dra Wacława Schenka* (w druku); por. także H. Sobeczeko, *Działalność duszpasterska ks. profesora i proboszcza Wacława Schenka (1913—1982)*, WUDO 38: 1983, 434—443; J. Kopic, *Działalność naukowo-dydaktyczna ks. prof. W. Schenka*, tamże, 444—446; oraz materiały z sesji Polskiego Tow. Teologicznego w Krakowie poświęconej śp. ks. prof. W. Schenkowi, „Ruch Bibl. i Liturgiczny” 36 (1983) n. 6, 473—530.

możliwości zdawała sobie sprawę Komisja i jej przewodniczący. Stwierdza to wyraźnie w swoim liście do Prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego po ukazaniu się łacińskiego wydania *Liturgii godzin*: „Wbrew temu, co twierdzą optymiści, uważam przekład brewiarza za sprawę bardzo trudną, żmudną i ogromną. Z obecnym warsztatem, jakim rozporządza Komisja, nie ma co myśleć o przekładzie przez nią brewiarza. Musi być stworzony bardzo szeroki warsztat twórczy, liczący dziesiątki osób. Inaczej brewiarz nowy będziemy wydawać przez kilkanaście lat”³². W liście tym przewodniczący prosi również o włączenie w prace ośrodka lubelskiego przy KUL, gdyż jest to „poważna placówka twórcza, podobnie jak Kraków ze swoim Instytutem Liturgicznym i z Ojcami Benedyktynami”³³.

Komisja borykała się również z trudnościami finansowymi. Mimo podejmowanych próśb na swoje cele nie otrzymała żadnych dotacji. Uniemożliwiło to stworzenie chociażby skromnego sekretariatu, z własnym personelem biurowym, głównie maszynistką. Przeznaczone dla wszystkich diecezji tłumaczenia licznych dokumentów liturgicznych i projekty przekładów nowych ksiąg liturgicznych, jakie wręczał biskupom przewodniczący na prawie każdej sesji plenarnej Konferencji Episkopatu, przygotowywane i finansowane były przez Kurię opolską. Nawet sekretarz Komisji zatrudniony był na etacie referenta liturgicznego w opolskiej Kurii Diecezjalnej. Związane z pracami Komisji trudności finansowe przewodniczący dość dosadnie określił w jednym z listów: „Gdy mowa o trudnościach z przepisywaniem tekstów liturgicznych (...) musimy pracować środkami niemal sięgającymi epoki kamienia łupanego, dlatego też z konieczności te przepisywania muszą trwać dłuższy czas, zwłaszcza że nagromadziło się ich sporo (...). W naszej Kurii trzy siostry zakonne przepisują bezustannie różne teksty liturgiczne”³⁴. Podobnie bp Jop pisze do arcybiskupa poznańskiego A. Baraniaka: „Pracujemy wszyscy w Komisji Liturgicznej bezinteresownie. Nie przewiduje się również finansowania tej pracy, a jeżeli zajdzie potrzeba pokrycia jakichś wydatków, pokryję je z funduszków tutejszej Kurii. Nigdy zresztą nie braliśmy żadnych opłat za przekłady, za doreczone maszynopisy z zakresu liturgii, a było ich dotąd dość sporo”³⁵.

W organizowaniu pracy Komisji, poza indywidualną pracą poszczególnych członków lub zespołów, najważniejsze były posiedzenia plenarne, zwoływane przez przewodniczącego zwykle dwa razy w roku. W latach 1962—1975 posiedzeń takich odbyło się 25. Poza czterema wszystkie odbyły się w Opolu. W zwyczajnym posiedzeniu uczestniczyli wszyscy członkowie. Obrady Komisji, którym zawsze przewodniczył bp Fr. Jop, rozpoczynały się zwykle w godzinach ran-

³² Arch. KLE, t. VII a: pismo z 3 VIII 1972.

³³ Tamże, por. także Prot. KPE, 6 IX 1972.

³⁴ Arch. KLE, t. VI a: list do bpa P. Bednarczyka z 2 II 1973.

³⁵ Tamże, t. VII c: pismo z 22 I 1970.

nych, a kończyły późnym wieczorem, z krótką przerwą na posiłek. Na posiedzeniach uchwały zapadały większością głosów, dotyczyło to zwłaszcza spornych kwestii związanych z ostateczną redakcją polskiej wersji tekstów liturgicznych, a następnie dokumentów i wniosków przedkładanych Konferencji Episkopatu Polski⁸⁶.

Oprócz posiedzeń zwyczajnych odbyło się również kilka posiedzeń nadzwyczajnych, na których uczestniczyły tylko dwie lub trzy osoby⁸⁷. Między sesjami prace poszczególnych członków Komisji koordynował drogą korespondencyjną przewodniczący lub sekretarz.

2. STANOWISKO EPISKOPATU POLSKI ODNOŚNE DO REALIZACJI KONSTITUCJI LITURGICZNEJ W POLSCE.

Prace i osiągnięcia Komisji Liturgicznej Episkopatu zależały nie tylko od jej składu osobowego i organizacji pracy. Jako organ Konferencji Episkopatu przede wszystkim Komisja uzależniona była od Episkopatu, od jego stanowiska wobec posoborowej odnowy liturgicznej i założeń odnośnie do sposobu wprowadzenia u nas postanowień Konstytucji liturgicznej i kolejno wydawanych ksiąg liturgicznych. W ukazaniu stanowiska Episkopatu należy odwołać się do jego wypowiedzi i dokumentów.

W oficjalnych dokumentach Episkopatu oraz w dostępnych materiałach archiwalnych Komisji nie spotykamy apriorycznego sprzeciwu Episkopatu odnośnie wprowadzania w Polsce reformy liturgicznej, są jedynie zastrzeżenia co do sposobu jej wprowadzenia. Dał temu wyraz Prymas Polski kard. S. Wyszyński w piśmie do Kongregacji Obrzędów w następujący sposób: „Otwarcie i szczerze referuję głosy niepokoju Episkopatu Polski, wypowiedziane w czasie obrad Konferencji Plenarnej, o dalszy zdrowy rozwój reformy. Mamy prawo do wypowiedzenia naszych obaw i dlatego, że święta Liturgia jest wielkim dziedzictwem Kościoła powszechnego, którego częścią jesteśmy, i nie jest nam obojętne, co z tym dziedzictwem się dzieje⁸⁸. W imie-

⁸⁶ Por. przyp. 19; oprócz listów pasterskich Komisja przygotowała następujące dokumenty liturgiczne Episkopatu: Zarządzenie w sprawie dalszego wprowadz. KL z 16 VI 1967 oraz z 31 III 1971 (ustalenia odnośnie do drugiej i trzeciej instr. wykonawczej KL); zarządzenie w związku z instr. *Eucharisticum mysterium* z 11 IX 1967; w sprawie j. polskiego w liturgii z 17 X 1966; o nowym Ordo Missae z 1 X 1969; ustalenia w związku ze Wprowadzeniem ogólnym do Mszału Rzymskiego z 4 IX 1970.

⁸⁷ Przykładowo takie posiedzenie nadzwyczajne na temat nowych Obrzędów chrztu dzieci odbyło się w Opolu, dn. 3 X 1970, z udziałem przewodniczącego, sekretarza i ks. W. Schenka — por. Arch. KLE, t. Posiedzenia.

⁸⁸ Arch. KLE, t. IV a: Pismo Prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego z 29 XI 1968, oryginał łaciński: Responsum ad adnexium litteris die 15 VI 1967 scriptis additum, continens summarium declarationum Conf. Episc. Poloniae, N. 3424/68/P, n. 7.

niu Episkopatu Prymas ubolewał dalej, że w sposobie przeprowadzania reformy „nie doceniono racji psychologicznych, socjologicznych i duszpasterskich, oraz wychowawczego znaczenia norm prawnych — co doprowadziło do relatywizmu i obniżenia szacunku dla przepisów liturgicznych w ogóle. Powoduje to tak często notowaną dowolność, która godzi w ład społeczny liturgii”³⁹.

Prymas Polski stwierdza dalej, iż Episkopat pragnie uchronić Kościół w Polsce od widocznego w innych krajach zamieszania i nieładu, dlatego „postanowiliśmy działać rozważnie i z odpowiednio długim czasem na realizację następującego planu działania”:

- przygotować przede wszystkim wiernych poprzez Konstytucję dogmatyczną o Kościele *Lumen Gentium*, gdyż „stwierdziliśmy, iż brak znajomości tej Konstytucji w społeczeństwie ustawia w złej proporcji reformę liturgii, zmieniając ją na gorączkę zmian, bez należytego zrozumienia ich celu”;
- potrzebny jest odpowiednio długi czas na przygotowanie przekładów tekstów i druk ksiąg liturgicznych, co w Polsce jest wyjątkowo trudne i dodatkowo opóźnia wprowadzenie reformy;
- odpowiedniego czasu wymaga szkolenie duchowieństwa, aby z należytych zrozumieniem przyjęło i umiało je wiernym wyjaśnić;
- wreszcie potrzeba czasu na odpowiednie wprowadzenie wiernych do nowej liturgii, co przy duszpasterstwie masowym nie jest łatwe⁴⁰.

Powyzsza deklaracja, napisana w imieniu Episkopatu w cztery lata po ogłoszeniu KL, była odpowiedzią na pismo — kwestionariusz Kongregacji Obrzędów. Był to również okres kiedy niektóre środki masowego przekazu na Zachodzie zarzucały Episkopatowi zbyt konserwatyzm. Pomijając może zbyt powierzchowną ocenę sytuacji liturgicznej w innych krajach⁴¹, należy stwierdzić, iż z perspektywy 20 lat zasadnicza linia postępowania Episkopatu było słuszna i duszpastersko poprawna, inna sprawa, czy zawsze była konsekwentnie realizowana, zwłaszcza odnośnie do formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych.

Zrozumiała była w ówczesnych warunkach swojego rodzaju nieufność i ostrożność Episkopatu, który z podanych wyżej racji podporządkował sobie całkowicie wprowadzenie reformy liturgicznej, a tym samym działalność Komisji. Niewątpliwą słabością tych założeń był brak zaufania do przedkładanych przez Komisję liturgiczną pro-

³⁹ Tamże, n. 4.

⁴⁰ Tamże, n. 3, 2°, c.

⁴¹ Sytuację duszpastersko-liturgiczną kształtowały tam inne czynniki: pluralizm, ekumenizm, charakter elitarny katolicyzmu, laicyzacja, por. Carmine di Sante, *Il rinnovamento liturgico: problema culturale*, Bologna 1978; M. Magrassi, *La liturgia in Italia a venti anni dalla riforma*, Milano 1984; *Anthropologie des Kults*, opr. zbior., Herder, Freiburg—Basel—Wien 1977.

pozycji i wniosków, a to dodatkowo opóźniało proces odnowy liturgicznej w naszym kraju.

Podporządkowanie sobie spraw liturgicznych przez Episkopat nie było jakimś nadużyciem, ale realizacją wytycznych Stolicy Apostolskiej, a zwłaszcza rzymskiego „Consilium”. Z wyjątkiem ściśle określonych wypadków⁴², zabroniono w Polsce eksperymentowania w liturgii⁴³. Należy tu stwierdzić, iż pod tym względem duchowieństwo w Polsce okazało się dojrzałe i zasadniczo nie było większych nadużyć i nie-subordynacji. Z drugiej strony bardziej pogłębione badania adaptacyjne, szeroka weryfikacja niektórych rozwiązań rzymskich z naszą rzeczywistością religijno-duszpasterską, niewątpliwie ubogaciły polskie wydanie posoborowej reformy liturgicznej. Tym bardziej było to potrzebne, gdyż nie mieliśmy większego wpływu na końcowy kształt łacińskich ksiąg liturgicznych.

Ograniczony zakres kompetencji Komisji Liturgicznej Episkopatu wyraźnie odbijał się na jej działalności i wynikach. Sama Komisja była tego świadoma, a ponadto starała się swojej kompetencji w niczym nie przekraczać, o czym świadczą słowa przewodniczącego w odpowiedzi na zgłaszane z terenu postulaty: „Kompetencje naszej Komisji są dość ograniczone (...)”⁴⁴, oraz: „Chciałbym zaznaczyć, że ja każdy wniosek z terenu referuję na posiedzeniu plenarnym Konferencji Episkopatu. Referowałem również ten wniosek (...). Nie decyduję jednak w tych sprawach, a spełniam to, co Konferencja uchwala.”⁴⁵ Nawet proponowane przez Komisję terminy tzw. „vacatio legis” nowych dokumentów i ksiąg liturgicznych były przez Konferencję Episkopatu przedłużane i to czasem bez większych powodów i racji. Głośnym przykładem tego był wypadek, który odbił się szerokim echem niezadowolenia wśród duchowieństwa, kiedy to wbrew usiłowaniom przewodniczącego Komisji Liturgicznej Konferencja Episkopatu zawiesiła na okres trzech lat moc obowiązującą w Polsce norm Kongregacji Kultu Bożego z 11 XI 1971 r. w sprawie adaptacji starego brewiarza do niektórych przepisów nowej *Liturgii godzin*⁴⁶.

Normy te przewodniczący Komisji otrzymał z Kongregacji na kilka dni przed grudniową Konferencją Plenarną Episkopatu, natychmiast

⁴² Arch. KLE, t. VI a: pismo do Diec. Komisji Liturg. w Opolu, aby przeprowadziła w kilku parafiach obrzędy pogrzebowe wg przesłanego z Rzymu projektu „Ordo Exequiarum pro adultis” z dn. 25 V 1968. W oparciu o poczynione w terenie uwagi bp Fr. Jop przesłał „Consilium” szczegółowe uwagi, częściowo uwzględnione w ostatecznej wersji Ordo Exequiarum — por. H. Sobeczko, *Il processo d'introduzione della riforma liturgica in Polonia*, 66 n.

⁴³ W uzasadnieniu powoływano się na pismo „Consilium” do Przewodniczących Konferencji Biskupich z 30 VI 1965, „Notitiae” 1 (1965) 257—264.

⁴⁴ Arch. KLE, t. V b: list z dn. 1 XI 1973.

⁴⁵ Tamże, t. IV b: odpowiedź na pismo ks. prof. W. Schenka, 5 V 1965.

⁴⁶ *Normae circa textus „ad interim” adhibendos in celebratione, praesertim in cantu, Officii divini et Missae*, 11 XI 1971, „Notitiae” 7 (1971) 379—383.

je przetłumaczył i po jednym egzemplarzu wręczył bpom Ordynariuszom na posiedzeniu Konferencji (2—3 XII 1971), z myślą o natychmiastowym ogłoszeniu i wprowadzeniu dokumentu w życie. Przewodniczący Komisji zreferował tymczasowo treść pisma i po dyskusji postanowiono nie wprowadzać tymczasowo dokumentu w Polsce. W komunikacie końcowym z obrad 128 Konferencji Plenarnej Episkopatu o uchwale tej ogłoszono następujący tekst: „Dotychczasowe przepisy dotyczące odmawiania brewiarza kapłańskiego nie ulegają w Polsce zmianie do czasu wydania nowych dyspozycji przez Konferencję Episkopatu. Zarządzenie to obowiązuje tak duchowieństwo diecezjalne jak i zakonne”⁴⁷. Protokół zaznacza, iż uchwałę podjęto na wniosek Prymasa Polski, aby unikać niepotrzebnego zamieszania wśród duchowieństwa i wiernych, o decyzji Episkopatu Ksiądz Prymas poinformował Stolicę Apostolską⁴⁸. Natomiast biskupowi Jopowi polecono odebrać z powrotem wszystkie rozdane egzemplarze norm Kongregacji.

Skutek w terenie był taki, że całe odium spadło na Komisję Liturgiczną. Na wniosek przewodniczącego zawieszenie cofnięto dopiero po trzech latach⁴⁹. Nic więc dziwnego, że tego rodzaju przypadki stojący z boku obserwatorzy określili jako nieuzasadnione hamowanie procesu odnowy liturgicznej w Polsce.

W podsumowaniu należy stwierdzić, iż mimo najlepszych chęci na odcinku Episkopat — Komisja Liturgiczna nie wszystkie możliwości zostały należycie wykorzystane. Z jednej strony Episkopat słusznie obawiał się powierzchownej reformy liturgicznej, bez pogłębionej refleksji teologicznej u kapłanów i odpowiedniej katechezy u wiernych⁵⁰, z drugiej jednak strony skromne możliwości Komisji nie pozwalały na zadawalającą realizację zamierzonego przez Episkopat planu formacyjnego w skali ogólnopolskiej.

3. *Kierunki prac Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski podjętych w związku z realizacją posoborowej reformy i odnowy liturgicznej w Polsce.*

Mimo ograniczonych możliwości Komisja Liturgiczna starała się wykonać ogromne i odpowiedzialne zadanie, jakie zlecił jej Episkopat.

W działalności Komisji Liturgicznej wyodrębnić można trzy główne

⁴⁷ Prot. 128 KPE, 2—3 XII 1971, 30.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Prot. 145 KPE, 26—27 XI 1974, 12.

⁵⁰ Por. L. Della Torre, *Dimensioni e prospettive del rinnovamento liturgico nel secondo decennio*, w: Prac. zb., *Nelle vostre assemblee*, Brescia 1975, 19; A. G. Martimort, *Bilancio della Riforma liturgica. A dieci anni dalla Costituzione conciliare sulla liturgia*, Milano 1974; D. Sartore, *I fondamenti della liturgia cristiana nella problematica contemporanea*, w: Prac. zb., *Fede e rito. Atti del III Convegno dell'Associazione professori di liturgia*, Bologna 1975, 17—44.

zakresy prac. Wszystkie te prace były przedmiotem obrad posiedzeń plenarnych Komisji, a także wypełniały zajęcia członków w okresach między zebraniem.

a) *Konstytucja liturgiczna, instrukcje wykonawcze i inne dokumenty liturgiczne Stolicy Apostolskiej.*

Pierwszy zakres prac Komisji związany był z możliwie szybkim przygotowaniem przekładów samej Konstytucji liturgicznej, a następnie instrukcji wykonawczych i innych dokumentów rzymskich. Teksty te po przetłumaczeniu i zatwierdzeniu ich przez Episkopat należało doręczyć poszczególnym diecezjom w kraju oraz wydawnictwom kościelnym.

Jak na ówczesne warunki, przekładu na język polski Konstytucji liturgicznej dokonano stosunkowo szybko. Na prośbę przewodniczącego Komisji pierwsza redakcja KL było już gotowa dwa miesiące po jej ogłoszeniu na Soborze. Dokonał tego przebywający wówczas w Rzymie O. Fr. Małaczyński OSB⁵¹. Po kolejnych recenzjach i nanieśieniu poprawek ostateczna wersja tłumaczenia była gotowa w czerwcu 1964 i po uzyskaniu aprobaty na Konferencji Plenarnej Episkopatu w dniu 18 VI 1964 tekst został doręczony na tej Konferencji wszystkim biskupom ordynariuszom⁵².

Podobnie stosunkowo szybko przetłumaczono i doręczono diecezjom wszystkie trzy instrukcje wykonawcze. Pierwszą *Inter oecumenici* z 26 IX 1964 przetłumaczył ks. J. Adamecki z Włocławka⁵³, drugą *Tres abhinc annos* z 4 V 1967 oraz trzecią *Liturgicae instaurationis* z 5 IX 1970 przetłumaczył sam przewodniczący bp Fr. Jop⁵⁴.

Oprócz tego w omawianym okresie komisja liturgiczna przetłumaczyła i przekazała do diecezji ponad 20 innych dokumentów liturgicznych, nie wliczając w to nowych ksiąg z tekstami obrzędów. Objętościowo wynosi to prawie 250 stron druku, formatu A-5.

Z protokołów obrad Konferencji Plenarnej Episkopatu wynika, iż dokumenty te nie tylko były dostarczane biskupom, z prośbą o ich publikację w biuletynach urzędowych, ale przewodniczący Komisji na bieżąco zapoznał Episkopat z ich treścią i poddawał dyskusji a następnie głosowaniu kwestie podległe decyzji Konferencji. Dopiero w oparciu o podjęte decyzje i zajęte stanowisko Komisja przygotowała projekt zarządzenia, które zwykle zatwierdzano na kolejnym

⁵¹ Arch. KLE, t. I: pismo do bpa Fr. Jopa wraz z załączoną pierwszą wersją tłumaczenia KL, 25 II 1964, oraz dalsza korespondencja z 29 II, 22 III i 19 V 1964.

⁵² Por. Prot. 82 KPE, 18 VI 1964, 10.

⁵³ Arch. KLE, t. I: pismo do ks. J. Adameckiego z 20 X 1964.

⁵⁴ Tamże, zachowane rękopisy tłumaczeń. Do drugiej instrukcji przewodniczący dołączył również własne tłumaczenie wyjaśnień sekretarza „Consilium” A. Bugnini, *Qualche chiarificazione*, w: „L'Osservatore Romano”, 24 V 1967, nr 119.

posiedzeniu plenarnym Episkopatu. Niektóre debaty liturgiczne były bardzo burzliwe, a pewne kwestie wracały kilkakrotnie na forum Konferencji. Przykładowo można podać dyskusje o instrukcję *Eucharisticum mysterium* z 25 V 1967. Wystarczy wspomnieć ostre kontrowersje wokół Mszy z wystawieniem Najśw. Sakramentu. Potrzeba było sporo wysiłku, cierpliwego wyjaśniania i swojego rodzaju „nieustępliwości” ze strony Komisji Liturgicznej, by mogło powstać odpowiednie zarządzenie wykonawcze Episkopatu Polski z dnia 11 IX 1967 r.⁵⁵

W podsumowaniu działalności Komisji dotyczącej prac nad tłumaczeniem i wprowadzaniem w życie rzymskich dokumentów liturgicznych należy stwierdzić, iż praca ta miała ogromne znaczenie zwłaszcza w początkowym okresie posoborowej odnowy, gdyż pozwoliła ona na przełamanie licznych oporów i zapoczątkowała u nas, wprawdzie powolny, ale konsekwentny proces nieodwracalnej reformy i odnowy liturgicznej.

b) Listy pasterskie i instrukcje liturgiczne Episkopatu.

Drugi nurt prac Komisji, równoległy i uzupełniający pierwszy, polegał na opracowywaniu liturgicznych dokumentów Episkopatu, zwłaszcza listów pasterskich, zarządzeń i instrukcji, które najczęściej były odpowiedzią na rzymskie dokumenty i podawały zasady stopniowego wprowadzania reformy liturgicznej w naszych konkretnych warunkach.

Komisja Liturgiczna przygotowywała projekty wspomnianych dokumentów. Pierwsza wersja projektu była opracowaniem jednoosobowym, zwykle któregoś z członków Komisji. Tak przygotowany projekt omawiano na posiedzeniu Komisji lub konsultowano drogą korespondencyjną.

Na szczególną uwagę i podkreślenie zasługują pierwsze cztery listy pasterskie po ogłoszeniu Konstytucji liturgicznej ukazujące stosunek Episkopatu Polskiego do reformy liturgicznej i do sposobu jej wprowadzania. Listy te ukazały się w latach 1964—1965⁵⁶.

⁵⁵ Por. Zarządzenie Biskupów Polskich wydane w związku z instrukcją Św. Kongregacji Obrzędów o kulcie Tajemnicy Eucharystycznej, 11 IX 1967, WUDO 22 (1967) 243—245.

⁵⁶ Są to następujące listy: 1) List pasterski Biskupów Polskich z okazji wejścia w życie soborowej Konstytucji o świętej Liturgii, 2 IV 1964, WUDO 19 (1964) 99—105, Listy pasterskie, jw., 339—344; 2) Biskupi Polscy do Duchowieństwa w związku z wejściem w życie Konstytucji soborowej o św. Liturgii, 2 IV 1964, WUDO, tamże, 105—109, Listy pasterskie, jw., 345—349; 3) List pasterski na wejście w życie instrukcji o wykonaniu Konstytucji o św. Liturgii, 27 I 1965, WUDO 20 (1965) 73—76, Listy pasterskie, jw., 383—386; 4) List Biskupów do Duchowieństwa o wejściu w życie instrukcji o wykonaniu należytych Konstytucji o św. Liturgii, 27 I 1965, WUDO 20 (1965) 53—59.

Jeśli chodzi o adresatów, to dwa listy zostały skierowane do duchowieństwa, a dwa do wiernych. Wszystkie one dotyczą Konstytucji liturgicznej oraz jej pierwszej instrukcji wykonawczej.

W liście do kapłanów z 27 I 1965 Episkopat deklaruje wyraźnie zdecydowaną wolę wprowadzenia posoborowej reformy liturgicznej, jaką zapowiada Konstytucja liturgiczna, precyzuje również warunki jej skutecznego i owocnego wprowadzania. „Episkopat przystępuje do realizacji postanowień soborowych i serdecznie zachęca wszystkich kapłanów oraz wiernych do podjęcia pracy nad poznaniem soborowego dzieła odnowy Liturgii i nad jej urzeczywistnieniem w praktyce życia... Sprawą jednak niezmiernie ważną jest odpowiednie pociągnięcie i stopniowe wychowanie wiernych do liturgii, gdyż jej odnowienie nie może być pojmowane jako jedynie zmiana form i tekstów liturgicznych, lecz takie uświadomienie wiernych i taka działalność duszpasterska, dla której liturgia byłaby szczytem i źródłem”⁵⁷. Również w liście do wiernych mowa jest o pogłębionej formacji, która jedynie doprowadzić może „do odrodzenia ich życia religijnego”⁵⁸.

W listach tych Biskupi widzą niezbędny warunek osiągnięcia zamierzonego celu, jakim jest nie tylko formacja wiernych, ale przede wszystkim konieczność uprzedniej formacji samych kapłanów. Podają nawet sposoby osiągnięcia takiej formacji: „Będą urządzone liturgiczne konferencje dla duchowieństwa, powołane zostaną do życia duszpasterskie instytuty liturgiczne i będzie zorganizowane stałe doszkalanie w zakresie liturgii”⁵⁹.

Z powyższego wynika, iż były to słuszne i ambitne założenia. Odrębnego przebadania wymaga stopień realizacji tych planów w poszczególnych diecezjach, gdyż na szczeblu ogólnokrajowym zrealizowane były, niestety, jedynie częściowo.

W dalszych latach dokumenty liturgiczne Episkopatu, przygotowane przez Komisję, wypowiadają się w podobnym duchu. Do ważniejszych listów pasterskich lub odezwo do wiernych należą następujące: o nowej praktyce pokutnej (1966), o mszale ołtarzowym łacińskopolskim (1968), o kulcie świętych i nowym kalendarzu liturgicznym (1969), o nowych obrzędach chrztu dzieci (1972)⁶⁰. Ponadto ogłoszono szereg instrukcji i zarządzeń adresowanych głównie do duchowieństwa, a mianowicie: odnośnie do drugiej instrukcji wykonawczej KL (1967), trzeciej instrukcji wykonawczej KL (1971), instrukcji *Eucharisticum mysterium* (1967), języka narodowego w liturgii (1966), nowego Ordo Missae (1960) oraz Wprowadzenia ogólnego do mszału rzymskiego (1970)⁶¹.

⁵⁷ List pasterski do Duchowieństwa, 27 I 1965, WUDO 20 (1965) 58.

⁵⁸ List pasterski do wiernych, 27 I 1965, tamże, 75.

⁵⁹ List pasterski do Duchowieństwa, 27 I 1965, tamże, 58—59.

⁶⁰ Por. przyp. 19.

⁶¹ Por. przyp. 36.

Problematyka należytej formacji duchowieństwa i wiernych ciągle powracała na posiedzeniach Komisji, postulowano m.in. możliwość systematycznego drukowania popularnych materiałów liturgicznych. W ówczesnych warunkach plany te okazały się nierealne z przyczyn niezależnych od Komisji.

Sprawom formacji liturgicznej poświęcone były przede wszystkim dwa posiedzenia Komisji: 19 I 1965 i 15 X 1966⁶². Przewodniczący rozwiązanie problemu widział nie w centralnym i ogólnopolskim dokształcaniu, ale na szczeblu lokalnym, w poszczególnych diecezjach. Proponował oparcie całej działalności formacyjnej na diecezjalnych komisjach liturgicznych. Chodziło o stworzenie takich warunków prawno-organizacyjnych i przygotowanie w diecezjach takich zespołów ludzi, które byłyby w stanie pokierować cały procesem reformy i odnowy liturgicznej. Plan ten, oparty o zalecenia Konstytucji liturgicznej (n. 45), bp Fr. Jop przedstawił następnie na posiedzeniu Konferencji Plenarnej Episkopatu w dniu 12 V 1967. Konferencja plan ten poparła i zaakceptowała⁶³.

W wielu diecezjach istniały już komisje liturgiczne, ale różna była ich aktywność. Celem zdynamizowania ich pracy i stworzenia bardziej sprzyjających warunków postanowiono opracować ogólnopolski statut diecezjalnych komisji liturgicznych, zatwierdzony nawet przez Konferencję Episkopatu.

Opracowaniu statutu towarzyszyła szaroka konsultacja. Bp Fr. Jop zwołał najpierw do Nysy przewodniczących już istniejących Komisji z terenu całej Polski⁶⁴. Poprosił także o nadesłanie ewentualnie już istniejących statutów⁶⁵. W oparciu o nadesłane materiały bp Jop opracował projekt statutu, który rozesłał do poszczególnych diecezji oraz członkom Komisji Liturgicznej Episkopatu. Po naniesieniu poprawek projekt został przyjęty przez Komisję na swoim posiedzeniu w dniu 4 I 1968, a następnie zyskał aprobatę Konferencji Episkopatu na posiedzeniu plenarnym w dn. 24 I 1968 i tego samego dnia doręczony wszystkim Ordynariuszom⁶⁶.

Statut w sposób zwięzły określa zadania i obowiązki komisji diecezjalnej w dziesięciu następujących punktach:

- I. Charakter Komisji: jest organem doradczym i wykonawczym Ordynariusza, ma pomagać w szerzeniu i umacnianiu życia liturgicznego w diecezji, wydawać opinie w sprawach liturgicznych, formować liturgicznie duchowieństwo i wiernych oraz rozwijać duszpasterstwo liturgiczne;

⁶² Arch. KLE, Prot. posiedzeń, I, 12—13.

⁶³ Tamże, t. IV: propozycje na KPE, 12 V 1967, 16.

⁶⁴ Konferencja odbyła się w Wyż. Semin. Duchownym w Nysie, 30 III 1967, por. prot. konf. w Arch. KLE, t. VIII.

⁶⁵ Własny statut posiadało pięć komisji, a trzy miały tylko krótki regulamin, Arch. KLE, t. IV b: pismo do sekretarza KLE, 15 XII 1966.

⁶⁶ Tamże, t. VIII: list przewodn. do Biskupów, 19 I 1968.

- II. Skład personalny Komisji: przynajmniej 11 osób, w tym wykładowca liturgii, śpiewu i teologii pastoralnej, referent kuralny do spraw liturgii, nauczania chrześcijańskiego i służby ołtarza, przedstawiciele Komisji duszpasterskiej i laikatu;
- III. Kierownictwo Komisji: przewodniczący, zastępca i sekretarz, ich kompetencje i obowiązki;
- IV. Kadencja: na okres pięciu lat;
- V. Uchwały Komisji: ich przygotowanie i moc obowiązująca;
- VI. Obowiązki i zadania Komisji (zebrane w 10 punktach: badanie potrzeb liturgicznych w diecezji, troska o stałą poprawną realizację odnowy liturgicznej, troska poprzez różne formy o stałą formację liturgiczną kapłanów i wiernych, przygotowywanie konferencji dekanalnych i rejonowych duchowieństwa na tematy liturgiczne, czuwanie nad poprawnym wprowadzaniem posoborowej reformy liturgicznej w parafiach);
- VII. Zebrania Komisji: przynajmniej cztery razy w roku;
- VIII. Środki działania: organizowanie „Dni liturgicznych” w różnych miejscowościach diecezji, organizowanie kursów i konferencji liturgicznych dla kapłanów i wiernych, opracowywanie i dostarczanie materiałów pomocniczych, prowadzenie wzorcowych ośrodków duszpasterstwa liturgicznego w diecezji;
- IX. Dekanalni referenci liturgiczni: powinni być w każdym dekanacie, zatwierdzeni przez Ordynariusza, mają być łącznikami między Komisją a dekanatem, stale szkoleni przez Komisję na specjalnych kursach i spotkaniach.

Statut mógł ulec w poszczególnych diecezjach modyfikacji i nabrał mocy po podpisaniu go przez miejscowego Ordynariusza⁶⁷.

Odrębnego przebadania wymagałaby obecnie sprawa recepcji statutu w poszczególnych diecezjach. W oparciu o przesyłane później sprawozdania można jednak stwierdzić, iż w wielu diecezjach Komisje ożywiły swoją działalność i przyczyniły się do poprawnego wprowadzania posoborowej reformy liturgicznej. Szczególnie przydatne okazały się postanowienia statutu dotyczące formacji liturgicznej kapłanów i wiernych oraz działalności dekanalnych referentów.

Krytycznie należy jednak ocenić zbyt słabe w następnych latach kontakty komisji diecezjalnych z Komisją Liturgiczną Episkopatu. Rzadkie i nieregularne były spotkania ogólnopolskie przewodniczących poszczególnych komisji diecezjalnych. W terenie odczuwa się brak materiałów pomocniczych, komisje zdane są na własne siły. Dobra była konsultacja z terenem w trakcie opracowywania kalendarza liturgicznego, natomiast słaby jest wpływ Kościołów lokalnych na *Proprium* nowego mszału i Liturgii godzin. Istnieje prawdopo-

⁶⁷ Tekst statutu został opublikowany m. in. w: *WUDO* 23 (1968) 93—96.

dobieństwo, iż po wydaniu wspomnianych ksiąg poszczególne diecezje same będą zwracać się do Kongregacji o zezwolenie na stosowanie dotychczasowych tekstów lub poproszą o zatwierdzenie nowych.

Oprócz przygotowywania liturgicznych dokumentów Episkopatu Komisja czuwała również nad poprawnością i zgodnym z duchem odnowionej liturgii wydawaniem przez Episkopat innych dokumentów zwłaszcza o charakterze duszpasterskim. Przykładowo można wymienić tu „Wskazania duszpasterskie Episkopatu Polski o nabożeństwach” z 30 IX 1972 r. Projekt tej instrukcji opracowała Komisja Duszpasterska Episkopatu, pierwsza wersja była nie do przyjęcia, ostateczny tekst został całkowicie przepracowany i poprawiony dzięki krytycznym uwagom Komisji Liturgicznej⁶⁸.

Praca Komisji nad możliwie poprawnym wprowadzeniem u nas posoborowej reformy liturgicznej przejawiała się również w rozwiązywaniu licznych wątpliwości liturgicznych. Z omawianego okresu zachowała się obszerna korespondencja. W trudniejszych przypadkach (często były to pytania biskupów lub diecezjalnych komisji) przewodniczący konsultował członków Komisji lub zwracał się po autorytatywną odpowiedź do rzymskiej Rady⁶⁹.

c) Prace nad przekładem i wydaniem nowych ksiąg liturgicznych.

Trzeci wreszcie zasadniczy nurt prac Komisji, najbardziej pracochłonny, dotyczył spraw związanych z przekładem nowych ksiąg liturgicznych. Mimo ograniczonych możliwości, to ogromne zadanie musiała wykonać Komisja Liturgiczna Episkopatu.

Przewodniczący Komisji, bp Fr. Jop, jako członek rzymskiej Rady, tuż po uchwaleniu Konstytucji liturgicznej zdawał sobie sprawę, że pod koniec lat sześćdziesiątych ukaże się większość nowych ksiąg liturgicznych, dlatego szukał sposobów rozwiązania zbliżających się zadań i nieuniknionych problemów. Kiedy upadł jego plan rozbudowy Komisji na wzór rzymskiego Consilium wystąpił z nowym projektem, polegającym na przyjęciu zasady trójstopniowej rewizji przetłumaczonych tekstów liturgicznych.

Nowy plan pracy przewodniczący przedstawił na posiedzeniu Komisji w dniu 23 X 1960. Zaproponował utworzenie pięciu ośrodków roboczych nad tłumaczeniami tekstów liturgicznych w następujących miastach uniwersyteckich: w Warszawie, Krakowie, Lublinie, Pozna-

⁶⁸ Dokument ten opublikowano w: WUDO 28 (1973) 165—172. Należy stwierdzić, iż dokument ten nie uwzględnił wszystkich postulatów KLE, stąd też domaga się nowego przepracowania i uzupełnienia.

⁶⁹ W archiwum KLE zachowało się 247 różnego rodzaju odpowiedzi na zapytania i wątpliwości natury liturgicznej, z tego 65 przypada na biskupów, 104 na kapłanów, 24 dla diecezjalnych komisji liturgicznych, 47 osoby świeckie oraz 7 dla czasopism katolickich — por. Arch. KLE, t. V a, V b, passim.

niu i we Wrocławiu. Każdym ośrodkiem kierować miał jeden z członków Komisji. On też miał dobrać odpowiedni zespół ekspertów, składających się z polonistów, literatów, filozofów, liturgistów i biblistów. Wyznaczony ośrodek miał dokonać pierwszej wersji tłumaczenia, natomiast rewizji tego tłumaczenia miał dokonać drugi ośrodek. Trzecią i ostateczną rewizję miała dokonać Komisja Liturgiczna na wspólnym posiedzeniu. Dopiero tak przygotowany tekst miał być zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu i przesłany do aprobaty Kongregacji Kultu Bożego. Koordynacją prac ośrodków roboczych miał kierować przewodniczący i sekretarz Komisji.

Plan powyższy w następnych latach był zasadniczo realizowany, z tym że nie udało się stworzyć ośrodka w Poznaniu⁷⁰ i we Wrocławiu⁷¹. Należy stwierdzić, iż dzięki zaangażowaniu większej ilości ośrodków do prac nad tłumaczeniami, mimo skromnego aparatu wykonawczego Komisji, udało się dokonać przekładu większości ukazujących się kolejno ksiąg liturgicznych. W omawianym przez nas okresie przetłumaczono 18 ksiąg liturgicznych. Nie wszystkie jednak księgi wydano drukiem, część z nich opublikowano w maszynopisie, dotyczy to zwłaszcza obrzędów Pontyfikału.

Mimo ogromnego wysiłku i niewątpliwych zasług Komisji, porównując z podobnymi pracami w innych krajach, musimy także stwierdzić, iż w polskim sposobie przygotowywania przekładów ksiąg liturgicznych było zbyt wiele improwizacji i przypadkowości. Zorganizowane przez bpa Fr. Jopa na bliżej nie sprecyzowanych zasadach zespoły tłumaczy były tworzone często z ludzi nie najlepiej dobranych i zajętych zwykle licznymi innymi zajęciami. Dlatego też zespoły te często tłumaczyły teksty zbyt długo, a ponadto ich jakość wymagała na ogół dalszych ulepszeń. Zbyt długa i skomplikowana była również procedura ostatecznej aprobaty przekładów przez Konferencję Episkopatu, a następnie proces ich publikacji. Ostateczną wersję tekstów i prace związane z drukiem wszystkich ksiąg wykonywał sekretarz Komisji, mimo ogromnego znawstwa przekraczało to możliwości jednego człowieka. W sumie wszystko to przedłużało i opóźniało proces wprowadzania reformy liturgicznej w Polsce.

Osobnym tematem do naukowego opracowania byłaby analiza jakości dokonywanych tłumaczeń. Wprawdzie nie było większych krytyk i zastrzeżeń w przyjmowaniu przekładów, niemniej można zauważyć, iż są one zasadniczo wierną kopią wydań typicznych. Zwłaszcza w początkowym okresie zbyt mało korzystano z przysługującego każdej Konferencji Episkopatu prawa do tzw. adaptacji twórczej⁷².

⁷⁰ Tamże, t. VIII: korespondencja z abpem A. Baraniakiem z Poznania cztery listy, 1969—1972.

⁷¹ Tamże, prot. KLE, 20 I 1970, t. II, 7.

⁷² Por. A. Carideo, *Analisi comparativa dei testi: dalla traduzione alla creazione*, „Rivista Liturgica” 65 (1978) 67—81.

Wyjątkiem chwalebny mogą być jedynie obrzędy sakramentu małżeństwa⁷⁸ i obrzędy pogrzebu. Pozytywnym objawem jest również większa ilość adaptacji w przekładach ostatnich lat, co pozwala żywić nadzieję, że z prawa twórczej adaptacji skorzystano w większym stopniu w przygotowaniu polskiej edycji mszału i innych jeszcze nie opublikowanych księgach liturgicznych.

Wracając do problemu stosunkowo długiego okresu wydawania polskich wersji ksiąg liturgicznych trzeba również wskazać na przyuczyny obiektywne, niezależnie od Komisji, a zwłaszcza na trudności poligraficzne.

Z punktu widzenia duszpasterskiego można ostatecznie mówić o swojego rodzaju „felix culpa”, gdyż ukazywanie się poszczególnych obrzędów w odpowiednio długich odstępach czasu umożliwiło ich lepszą percepcję przez duchowieństwo i wiernych, co jednak zależało od stopnia wysiłku i prac Komisji Diecezjalnych, od zorganizowanych przez nie różnego rodzaju konferencji szkoleniowych i opracowanych instrukcji oraz materiałów pomocniczych.

Osobnym zagadnieniem, związanym z pracami nad tłumaczeniem ksiąg liturgicznych, był problem wprowadzenia języka polskiego do liturgii. W pozytywnym rozwiązaniu tego problemu wielkie zasługi ma także Komisja Liturgiczna. Mimo wyraźnego opowiedzenia się Episkopatu Polskiego na Soborze Watykańskim II za językiem łacińskim we Mszy św., problem języka narodowego w liturgii nie stawiano skrajnie. Świadczy o tym chociażby indult uzyskany od Kongregacji Obrzędów jeszcze przed Soborem, w roku 1961, który zezwalał na śpiew w języku polskim stałych części Ordo Missae, jak: Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei, a także zezwalał na czytania mszalne w języku polskim⁷⁴.

Po ogłoszeniu pierwszej Instrukcji wykonawczej do Konstytucji liturgicznej, na wniosek przewodniczącego Komisji, Episkopat podjął uchwałę stopniowego wprowadzania języka polskiego do liturgii, uzależniając to od wydania poszczególnych ksiąg. Zostało to wyraźnie stwierdzone w liście pasterskim z 27 I 1965 r.: „Okoliczności naszej pracy duszpasterskiej wymagają, aby działać rozważnie i rozwojowo, w zależności od tego, jak zdołamy przygotować teksty... Zanim to nastąpi, by uniknąć rozbieżności i nieładu w sprawowaniu liturgii, postanowiliśmy na początek w skromnym tylko zakresie wprowadzić język ojczysty do św. liturgii. Inne postanowienia soborowe wprowadzimy w życie po wydrukowaniu w Paryżu mszału ołtarzowego”⁷⁵.

W ten sposób język polski w pełnym zakresie został wprowadzony

⁷⁸ Por. W. Nowak, *Elementy Agendy Marcina Kromera w odnowionej liturgii sakramentu małżeństwa dostosowanej do zwyczajów diecezji polskich*, „Ruch Bibl. i Litur.” 32 (1979) 149–156.

⁷⁴ Zob. tekst instrukcji z 15 XI 1961, „Ruch Bibl. i Litur.” 14 (1961) 331–333.

⁷⁵ List past. do wiernych, 27 I 1965, WUDO 20 (1965) 75.

u nas do liturgii w ciągu ośmiu lat i to w pięciu etapach ⁷⁶. Potrzebę kolejnego rozszerzenia zakresu stosowania języka ojczystego w liturgii przedstawił Konferencji Episkopatu, na których musiał z pewną delikatną stanowczością argumentować i pokonywać liczne opory. Uchwały zapadały większością głosów w tajnym głosowaniu. Stanowisko w łonie Episkopatu było wiernym odbiciem nastawienia duchowieństwa i wiernych, które nie było wtedy jednolite, o czym świadczą liczne listy nadsyłane na ręce przewodniczącego Komisji z różnych stron Polski ⁷⁷.

4. WNIOSKI KOŃCOWE

a) Nawet pobieżne ukazanie działalności Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski jest wystarczającym dowodem ogromnego wysiłku i poświęcenia, zmierzającego do wprowadzenia w życie postanowień Konstytucji liturgicznej i zaprogramowanej przez nią reformy i odnowy liturgii.

b) Komisji Liturgicznej, mimo ograniczonych możliwości, udało się w znacznym stopniu wywiązać się z nałożonych jej zadań. Zbyt mało jednak było działalności formacyjnej, gdyż prawie całą energię i wysiłek Komisja poświęciła nowym księgom liturgicznym.

c) Jeżeli w pierwszych latach po ogłoszeniu Konstytucji liturgicznej stosunkowo szybko docierały do diecezji przekłady rzymskich dokumentów liturgicznych, to w latach późniejszych dokonywało się to wolniej, a nawet mamy pewne luki. Przykładowo podać można swojego rodzaju „przemilczenie” instrukcji *Immensae caritatis*, w skutek czego nasi wierni nie zostali należycie przygotowani do recepcji kan. 917 KPK ⁷⁸, zezwalającego na przyjęcie Komunii św. po raz drugi w ciągu dnia.

d) Ogromnego wkładu prac wymagał przekład i druk kolejno ukazujących się ksiąg liturgicznych. Nie wszystkie zostały jeszcze wydane. Z różnych powodów następuje to zbyt wolno, niemniej księgi nasze zostały wydane bardzo starannie i w niczym nie ustępują podobnym edycjom w innych krajach.

⁷⁶ Lata 1964—1972: I) Zarządzenie z 27 I 1965: czytania liturgii Słowa (epistoła i Ewangelia), podczas rozdawania Komunii („Oto Baranek Boży..., ciało Chrystusa”); dla emigracji (Dekret z 1 X 1964, „Notitiae” 1: 1965, 31); II) Zarządzenie z 17 X 1966: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei i śpiewy na wejście, przyg. darów i Komunię, WUDO 22 (1967) 67—68; III) Zarządzenie z 16 IX 1968: teksty całej Mszy z wyjątkiem Modlitwy eucharystycznej, WUDO 24 (1969) 40—42; IV) Zarządzenie z 5 V 1970: modlitwy eucharystyczne, oraz wszystkie teksty nowego mszału, rytuału i pontyfikału, WUDO 25 (1970) 167; V) Zarządzenie z 6 IX 1972: cztery tomy Liturgii Godzin.

⁷⁷ Por. przyp. 69.

⁷⁸ SCDS, Instr. *Immensae caritatis*, 29 I 1973, AAS 65 (1973) 264—271.

Ponieważ zachodzi konieczność wznowiania ksiąg wydanych w pierwszym okresie, dlatego istnieje obecnie okazja ich ponownej rewizji i możliwości większej akomodacji do naszych warunków duszpasterskich.

Opole

KS. HELMUT SOBECZKO

Ks. Jan Miazek

ODNOWA LITURGII JAKO PROBLEM ORGANIZACJI ŻYCIA RELIGIJNEGO I DUSZPASTERSTWA W DIECEZJI

WPROWADZENIE

Odnowa liturgii, dokonana z tak wielką śmiałością przez Kościół, nie może ograniczyć się do wprowadzenia nowych ksiąg liturgicznych oraz zmian w obrzędach. Tak pojęta odnowa byłaby aktem jednorazowym, trwałaby przez pewien okres czasu i w pewnym momencie zostałaby zakończona. Wiele Kościołów tak rozumianej odnowy już dokonało.

Liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc — tak powiedział Sobór — ale równocześnie zaznaczył: liturgia nie wyczerpuje całej działalności Kościoła, życie duchowe nie ogranicza się do udziału w samej tylko liturgii (por. KL 10. 9. 12). Życie religijne wiernych, we wszystkich jego formach, powinno osiągać swój szczyt właśnie w liturgii, zaś udział w liturgii powinien wywierać wpływ na życie religijne wiernych. Jeśli nie będzie tych dwóch wzajemnych relacji, to liturgia pozostanie czymś samym w sobie, teoretycznie stać będzie w centrum życia, ale praktycznie nie będzie kształtować życia religijnego poszczególnych wiernych i życia religijnego Kościoła diecezjalnego.

Odnowiona liturgia nie ma magicznej mocy działania, nie sprawi pożądanych przemian sama z siebie, zwłaszcza w życiu rzesz wiernych. Po dwudziestu latach reformy liturgii możemy powiedzieć, że zbyt mało liczą na „zadziałanie” odnowionej liturgii: czy nie stąd płynie wiele uprzedzeń do odnowy i wiele spośród stawianych jej zarzutów? Odnowa liturgii wymaga odnowy życia religijnego wiernych, odnowy świadomości prowadzonej i podjęcia zadań w skali Kościoła diecezjalnego.

Odnowiona liturgia nie ma magicznej mocy działania, a nie sprawi pożądanych przemian sama z siebie, zwłaszcza w życiu rzesz wier-